

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
БИЛИМ ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
Б.ЕЛЬЦИН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ-ОРУС СЛАВЯН УНИВЕРСИТЕТИ
К. ТЫНЫСТАНОВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ЫСЫК-КӨЛ УНИВЕРСИТЕТИ
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН
Ч.АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ**

Д.10.14.500 Диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК:372.881.111.1(572.2) (043.3).

ОКТАЙ ЧЕТИН

**АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ ИДИОМАЛАРДЫ ТҮРК ТИЛИНЕ
КОТОРУУНУН ӨЗГӨЧӨЛҮКТӨРҮ**

Адистиги: 10.02.20-тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма
тил илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын алуу үчүн
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек-2016

Диссертациялык иш Кыргыз Республикасынын Эл аралык университетинин
Чет тилдер факультетинде аткарылды

Илимий жетекчи:	Филология илимдеринин доктору, профессор Караева Зина Караевна
Расмий оппоненттер:	Филология илимдеринин доктору, доцент Камбаралиева Уулкан Джолдошбековна; Филология илимдеринин кандидаты, доцент Абдиев Таалайбек Камбарович.
Жетектөөчү мекеме:	К.Тыныстанов атындагы Ысык-Көл университетинин чет тилдер кафедрасы жана кыргыз тил кафедрасы. Дареги: 7222000, Каракол ш., Ж.Абдырахманов көчөсү, 27.

Диссертация 2016-жылдын 14-октябрында саат 10.00дө Б.Н. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университети Улуттук илимдер академиясынын Ч.Айтматов атындагы тил жана адабият институтуна караштуу филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 10. 14.500 диссертациялык кеңештин жыйынында корголот.

Дареги: 720071, Бишкек шаары, Чүй проспектиси, 265а; 720000, Бишкек шаары, Киевская көчөсү, 44; 723500, Ош шаары, Ленина көчөсү, 331

Диссертациялык иш менен Б. Ельцин атындагы Кыргыз-Орус Славян университетинин илимий китепканасынан таанышууга болот. Дареги: 720000, Бишкек шаары, Киев көчөсү 44.

Автореферат 2016-жылдын 13-сентябрында таратылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы
филология илимдеринин кандидаты, доцент

Коңурбаева Р.Э.

Иштин жалпы мүнөздөмөсү

Азыркы мезгилде идиоматикалык каражаттардын өсүп өнүгүшү билинбестен чогулуп олтуруп, өзүнчө илим катары же фразеологиялык каражаттардын негизги бөлүмү катары кароо мезгили келип жетти. Теориялык жана практикалык жактан идиомаларды өз алдынча тилдик каражаттар катары кароо, тилдеги өзгөчөлүктөрү байкоо, аларды туура, так которулуусуна жол салат.

Тектеш эмес тилдерде идиомаларды фразеологизмдердин бир бөлүгү катары кароо менен формалдык жана семантикалык структуралары комплекстүү түрдө изилдөө түрк жана англис тилдеринин каражаттарынын негизинде алгачкы жолу жүргүзүлүп жатат. Бул изилдөөдө кыргыз тилинин ролу өтө чоң, мета тил катары кызмат кылат. Мындан сырткары, идиомаларды билүү адамдын сөз байлыгын өстүрүүгө, эс тутумун бекемдөөгө, элдик мурастарды сактоого, улуттун дүйнө-түшүнүгүн байкоого үйрөтөт. Идиомаларды которууда профессор Караева З.К. иштеп чыккан котормо категорияларынын жардамы менен андагы лингвистикалык жана экстралингвистикалык релевантуулуктарды эске алынды. (Караева З.К. Семиотика и перевод).

Идиоматикалык каражаттарды которуунун ыкмаларын иштеп чыгуу азыркы ааламдаштыруу мезгилинде ар бир маданияттын өзгөчөлүктөрүн таанып-билүүгө, мындай каражаттар колдонулган адабий, публицистикалык чыгармалар аркылуу адамдардын бир-бирин туура түшүнүүсүнө, дүйнөдөгү баалуулукту сактай билүүсүнө көмөк көрсөтөт. Көркөм сөз устаттарына, котормочуларга башка маданият өкүлдөрүнүн классикалык чыгармаларын таанууга жол ачат.

Идиомаларды фразеологиялык каражаттардан бөлүп алып изилдөө менен алардын так мүнөздөмөсүн бере алабыз. Идиомалардын төмөнкү белгилерине иликтөө жүргүзөбүз.

Идиоматикалык каражаттардын алты белгисине токтолуп кетүү шарт.

1. Туруктуу эки же андан көп компоненттерге ээ.
2. Ар бир тилдеги идиомалар улуттук боёкко, өзгөчөлүккө ээ.
3. Бир нече компоненттен туруп, бир маанини берет.
4. Идиомалар структуралык жана семантикалык жактан туруктуу болгондуктан, аларды бөлүүгө мүмкүн эмес .
5. Идиомалар өтмө мааниде колдонулат.
6. Эгерде фразеологиялык каражаттар кенен алынып, макал-лакап, учкул сөз, эпитафияларды камтыса, идиомалар негизинен сүйлөм болуп даяр турбастан, ширешмелердин өзгөчө формасына ээ.

Диссертациялык теманын актуалдуулугу идиоматикалык каражаттардын табият-маңызын ачып берип, алардын башка фразеологиялык каражаттардан айрымасын чектеп, формалдык жана семантикалык структураларын, ошондой эле аларды башка тилдерге которуу ыкмаларын аныктоо идиомаларды кебибизде ыктуу, туура колдонууга, бул аркылуу сүйлөшүүнүн эффективдүүлүгүн, таасирдүүлүгүн арттырууга өбөлгө түзөт. Андыктан тилдеги өзгөчө туюнтма катары идиомалар ар тараптуу изилдөөгө муктаж болгон кубулуштардын бирине кирет.

Андыктан идиоматикалык каражаттарды типологиялык планда: а) формалдык; б) семантикалык структураларын изилдеп, эки тилдин каражаттары аркылуу алгачкы жолу ачып берүү жана талдоо бир багытта ишке ашырылып, бир максат-милдетин коюлушу шарт. Бул айтылган жагдай-шарттар биздин ишибиздин актуалдуулугун тастыктап турат.

Иштин предмети: англис жана түрк тектеш эмес тилдердеги идиоматикалык каражаттардын структуралык жана семантикалык топтору эсептелинет.

Иштин объектиси: англис жана түрк (кыргыз) тилдериндеги идиоматикалык каражаттардын (ширешмелердин-идиомаларды которуу ыкмалары), изоморфдук, алооморфдук кубулуштар, тилдик универсалийлер жана алардын формалдык жана семантикалык структураларынын моделдери.

Илимий иштин максаты – идиомалардын башка фразеологиялык каражаттарга бөлүп алуу менен, анын статусун белгилөө. Котормо категориянын жардамы менен адекваттуу котормого жетишүү жолдорун, техникаларын табуу.

Жогоруда коюлган максатты жүзөгө ашыруу үчүн төмөнкүдөй милдеттер коюлат:

-идиоматикалык каражаттардын формалдык жана семантикалык структураларын аныктоо менен, аларды моделдештирип, топторго бөлүү критерийлерин иштеп чыгуу;

-идиоматикалык каражаттардын англис тилинен түрк тилине которууда болгон өзгөрүштөрүнүн себептерин аныктоо;

Илимий иликтөөнүн (изилдөөнүн) гипотезасы катары котормо категориясы эсептелинет. Идиомаларды которууда жалаң гана лингвистикалык релевантуулук эске алынбастан экстралингвистикалык релевантуулуктардын б.а. маданий, тарыхый, социалдык, психологиялык, семиотикалык, когнитивдик, топологиялык, эстетикалык касиеттерин эске алынышы шарт.

Илимий изилдөөнүн методдору жана методологиясы: Негизги метод катары типологиялык салыштыруу методу каралды, андан сырткары

компоненттик , трансформациялык, статистикалык , моделдештирүү анализдери колдонулуп, көрүнүктүү окумуштуулардын теориялык иштерине негизделди

Диссертациянын илимий жаңылыктары төмөндөгүдөй:

Алгачкы жолу тектеш эмес тилдердеги идиомаларды фразеологиялык каражаттардан бөлүп алып, анын негизинде изилдөө жүргүзүлүп, аларды которуу ыкмалары аныкталып, талдоо жүргүзүлдү. Идиомаларды которуу процессинде негизги маанини берген коннотативдик образдарды которууда, лингвистикалык жана экстралингвистикалык (топологиялык, тарыхый, прагматикалык, маданий, социалдык, эстетикалык,) релевантуулуктарын эске алуунун негизинде кандайча өзгөрүүгө дуушар болору да алгачкы жолу териштирип, тийиштүү тыянактарды чыгарылды.

Илимий иштин практикалык мааниси: диссертациянын материалдары жогорку окуу жайларында тил илиминдеги салыштырма лексикология, салыштырма стилистика жана контрастивдүү лингвистиканы, тилдин салыштырма идиоматикасын, котормо жана семиотиканы практикалык жактан окутууда, түрк , англис тилинин идиоматикалык сөздүктөрүн түзүүдө, негизги булак болуу менен, котормо боюнча тандоо сабагы боюнча да атайын курстарды иштеп чыгууда өтө баалуу каражат болуп саналат.

Илимий иштин теориялык мааниси: Келечекте англис жана түрк тилдерин салыштырып изилдеген изилдөөчүлөргө курстук, дипломдук иштерди, идиоматикалык каражаттардын окутуу методикасын иштеп чыгууда да теориялык негиз боло алат. Андан сырткары жогорку окуу жайларында атайын курстардын - стилистика, лексикология, котормо, семиотика боюнча тандоо сабактарынын теорияларын изилдөөдө, илимий иштерди жазууда диссертациянын натыйжалары теориялык булак боло алат.

Коргоого төмөнкү жоболор коюлат:

1. Тилдердин идиомалык бирдиктерине салыштырма-типологиялык изилдөө жүргүзүүдө, аларды тектеш эмес тилдерге адекваттуу которууда идиомалык каражаттардын семантикалык жактан окшош жана айырмачылык жактан которулуп жаткан тилде аныктоо шарт болуп эсептелет.

2. Идиомалардын структуралык, семантикалык жактан салыштырып изилдоо менен алардын лингвистикалык, экстралингвистикалык белгилерин аныктоого болот.

3. Котормо категориясынын негизинде адекваттуу котормого жетишүүгө мүмкүн экендигин көрсөтөт.

4. Идиомаларды лингвистикалык жана экстралингвистикалык факторлорун эске алуу менен которгондо адекваттуулукка жетишүүгө мүмкүн.

5.Идиомалардын фразеологиялык башка каражаттардан айрымалары жана стилдик өзгөчөлүктөрү белгиленет.

Изилдөөчүнүн жекече салымы: Тектеш эмес тилдердеги идиомалар изилденген көрүнүктүү окумуштуулардын эмгектерин терең изилдеп, аларда козголгон теориялык маселелерге карата өз үчүн жекече көз карашын билдирди. Андыктан идиомалык каражаттарды формалдык жана семантикалык структуралар жактан тектеш эмес түрк, (кыргыз), англис тилдеринин негизинде моделдештирүү, аларды которуунун ыкмаларын жана техникаларын аныктоо, адекваттуулукка жетүүнүн жолдору боюнча чыгарылган жалпылоолор менен тыянактарды диссертанттын жекече салымы катары кароо шарт.

Диссертациялык изилдөөнүн апробацияланышы: Изилдөө ишине байланыштуу бир 22 макала жарык көргөн. Муну менен катар диссертациялык иште териштирилген маселелерди чагылдырган илимий баяндамалар жогорку окуу жайларында өткөрүлгөн илимий-теориялык жана илимий-практикалык конференциялар жасалган.

Диссертациянын түзүлүшү. Иш киришүүдөн, үч баптан, колдонулган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү - 180 беттен турат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүү бөлүмүндө теманын актуалдуулугу, максаты, милдеттери, негизги объектиси, изилдөөнүн предмети, илимий жаңылыктары, изилдөөнүн апробацияланышы жана изилдөөчүнүн өздүк салымы каралат. Ошону менен катар эмгектин теориялык жана практикалык мааниси көрсөтүлөт. Биринчи бапта теориялык маалымат берилип, экинчи бапта формалдык структуралары моделдештирилип, функциялары аныкталса, үчүнчү бапта идиомалардын семантикалык структуралары топторго бөлүнүп, которуунун ыкмалары берилет.

БИРИНЧИ БАП

Изилдөөнүн теориялык негиздери

Илимий адабияттарга сереп салуу менен бирге ар бир өлкөдөгү окумуштуулардын ойлорун иликтеп, же андагы териштирилген маселелерди санактоо эмес экендиги, урунттуу проблемаларды баамдап, тиешелүү жалпылоо-жыйынтыктарды чыгара билүү менен диссертанттын өзүнүн оюнун келип чыгуусу негизги маселе болуп саналат.

Идиомалардын фразеологизмден айырмасын караганда идиомалар даяр сүйлөм катары берилбегендигине күбө болдук .

1.1. Идиомалардын Батыш өлкөлөрүндө (Англия, Америка) изилдениши

Англис тилиндеги идиомалык каражаттарды изилдөөдө түрк жана башка славян тилдеринен айрымаланып, ийне жибине чейин структуралык жана

семантикалык жактан изилденгенин көрсөтүү менен, алардын өзгөчөлүктөрүн толугу менен сүрөттөп беришкен А.С. Хорнби (1923), Н.Е.Палмер (1931), Г.Давидсон (25. 2007/447), А.Н. Кови (Амстердам, Филадельфия 2010.2926), А.П. Чамберс Алаид (7.1998/797), В. Т Жуиннингхам (1977/258), В. Джеймс (5.1856/957) ж.б. окумуштуулар болушкан.

1.2. Идиомалардын түрк тилинде изилдениши

Түркиялык окумуштуулардын изилдөөлөрүн карасак, идиоматикалык каражаттарды изилдөөнү Осмон доорунан жолуктурууга болот. Алсак, Велет Избудак (ТЛА/1936), ал эми азыркы замандагы окумуштууларга Эрдем Өндоган, Айдын Дагпынар (1998), Эмин Өздемир (366 б. /2000сөздүк), Парс Туглажы, Өмер Асым Аксой(1988) ж.б. көрүнүктүү окумуштуулар кирет.

1.3. Идиомалардын кыргыз тил илиминде изилдениши

Идиомаларды изилдөөдө кыргыз окумуштууларынын айрымдары фразеологизмдер менен бирге караса, айрымдары идиома менен фразеологизмдерди бөлөк карап, идиомаларды фразеологизмдердин курамына кошушат. Аларга: Ж. Мамытов(1969), Осмонова Ж., Конкобаев К., Жапаров Ш., (“КТМУ”, 2001) К.У.Кыдыев (2000), Г.Ж.Жамшитова(2000), ошондой эле изилдөөнүчүлөр М.Жаманаква (АКД) ж.б лар кирет.

Идиомалар орус окумуштууларынын изилдөөсүндө

Демек, түрдүү тилдерди изилдеген окумуштуулардын илимий чыгармаларына сереп салуу менен биздин илимий ишибиздин теориялык негизин түзүүгө шарт түзүлөт, ал эми орус окумуштуулары В.В. Виноградов (4 стр. 1996), Н.М. Шанский (М:1975), Поливанов Е.Д. (Ленинград:1928), С.И.Ожегов, Б.А.Ларин, Д.Н. Шмелев жана Жуков В.П. менен катар эле чет өлкөлүк төмөнкү изилдөөчүлөр К.Бругман, Г.Паул, Ш.Балли, А.Сеше, О.Есперсен идиомалардын касиеттерин табууга сереп салышкан.

Азыркы тапта идиомаларды теориялык жактан ар тараптуу изилдөө жана практикада, турмушта колдонуу менен бирге аларды терең таанып-билүү жана классификациялоо изилдөөчүлөрдүн эң орчундуу маселелеринин бири болуп саналат. Муну менен катар идиомалар тил үйрөнүү жана үйрөтүү маселесинде эффективдуу сүйлөөдө өзгөчө көңүл бурулат.

Биринчи бап боюнча жыйынтык

1. Англис тилиндеги идиоматикалык каражаттарды изилдөөдө азыркы мезгилде эки чоң эл аралык ассоциация иштейт, бир нече илимий жана электрондук журналдар чыгат. Онлайн технологиясы менен жыл сайын континент аралык конференциялар болуп турат, анда фразеология тиешелүү баардык маселелер талкууланат, атайын гранттар бөлүнүп өнүгүп-өспөгөн тилдерди изилдөөгө жумшалат.

2. Англис,кыргыз тилдерин салыштырып изилдоодо, идиоматиканын теориялык маселелерине айрыкча көңүл бурулганын көрсөк, түрк тили илиминде изилдөөнүн практикалык жагына (сөздүктөрдү түзүүгө) өзгөчө ык койгондугу байкалат. Идиомаларды фразеологизмдердин бир канаты катары изилдөө талапка ылайык болуу менен, аны изилдөөдө теориялык адабияттар кандай орчундуу кызмат аткараса, сөздүктөр да ошондой эле мааниге ээ экендиги талашсыз.

3. Кийинки мезгилдерде англис тили колдонулган өлкөлөрдө идиомаларга болгон кызыгуу өзгөч күч алгандыгы байкалат. Идиомаларды теориялык жактан ар тараптуу изилдөө практикада, турмушта колдоно билүү менен бирге аларды терең таанып-билүү жана квалификациялоо изилдөөчүлөр үчүн эң орчундуу маселелердин бири болуп саналат.

4. Идиомаларды иликтеп, алардын табиятын терең ачып берүүдө түркологиянын да өз орду бар. Түрк тилдеринин материалдарынын негизинде чыгарылган теориялык жалпылоолор, корутундулар менен тыянактар идиоматиканын теориясын байытары шексиз.

ЭКИНЧИ БАП.

Тектеш эмес тилдердеги идиомалардын структуралык өзгөчөлүктөрү.

2.1.Англис тилиндеги идиомалардын структуралык өзгөчөлүктөрү.

Академик В.В.Виноградовдун семантикалык классификациясы дүйнөлүк фразеологдор тарабынан колдоо тапкандыгын, бүгүнкү күндө ал теориялык таяныч-негиз катары колдонуларын атайы белгилей кетишибиз керек.

Идиомалык каражаттар бир составдуу болушу мүмкүн эмес, бул көрүнүш өзгөчө кыргыз, түрк жана англис тилине да мүнөздүү. Себеби анда негизги сөз түркүмдөрү менен бирге жок дегенде эле жардамчы же кошумча сөз түркүмдөрү, т.а., байламталар, жандоочтордун катышуусу менен да көптөгөн идиомалык каражаттар жасалат. Биз териштүрүүгө алган англис тилиндеги идиомалык каражаттарды структурасын же формалдык составына карата төмөндөгүдөй топторго бөлүп кароого болот.

Моделдер

№1. Preposition (байламта) + Noun (Зат Атооч)

№2. Noun (Зат атооч) + Noun (Зат атооч)

№3. Noun 's (Зат атооч + илик жөндөмө) + Noun (Зат атооч)

№4. Noun(Зат атооч) + and(жана) + Noun(Зат атооч)

№5. Adj (Сын-атооч) + Noun (Зат атооч)

№6. Verb (Этиш) + Noun (Зат атооч)

Эки компоненттен турган идиоматикалык бирдиктер (“as ...as ...”, “№7. like ” деген кошумча компоненттер менен берилет)

№ 8. Үч же андан көп компоненттүү идиомалар
Noun (Зат атооч) +Noun (Зат атооч) +Noun (Зат атооч)

№9. Adj. (Сын-атооч) + Noun or partcp.II + Noun (Атооч + Зататооч)

№10. Imperative mood (Буйрук ыңгай)

№11. Reduplicative idiomatic units

№12. Universal units where the images of different system languages are the same

№13. English=Noun in the possessive case +Noun

Idiomatic units that are typical only for the English culture.

Структуралык өзгөчөлүктөрүнө карабастан которуу ыкмаларын табууга да көңүл бурулду.

Жогоруда көрсөтүлгөн идиомалык каражаттардын формалдык структураларын изилдеп, алардын жалпылыктары менен бөтөнчөлүктөрүн аныктоо аркылуу биз жалпы эле адамзаттын турмушунда пайдаланылуучу күнүмдүк пайдаланылуучу идиомалардын моделдерин табууга аракет жасадык. Аларды биз жогоруда көрсөткөн принциптерге карата төмөндөгүдөй топторго бөлүп карадык.

Идиомаларды моделдештирүүдө алардын структуралык өзгөчөлүктөрүн билүүгө аракет жасалды. Анда биз төмөнкү англис тилине типтүү экендигин байкадык. №4 модел зат атооч+зат атооч. Англис тилинде гана эмес түрк тилдеринде да жолугат жана изафеттик структураны түзөт. Бешинчи моделдин дагы башка тектеш эмес тилдерде бар экендигине күбө болобуз. Алтынчы модел жөнүндө кеп кыла турган болсок бул жалаң гана англис тилине тиешелүү болуу менен түрк тилине которо келгенде этиштин орду алмашып, идиоматикалык ширешменин артына келип калат. Англис тилинин дагы бир өзгөчөлүгү катары №8 моделди айтууга болот. Эгерде изафет конструкциясы эки компоненттен турса, 8-модел үч зат атоочтон турат да, анын бөтөнчөлүктөрүн көрсөтөт. Мындай тилдик кубулуш англис тилине гана тиешелүү. Англис тилинде түрк тилине тиешелүү болгон көптөгөн структуралар жолугат, бирок ошого карабастан идиоматикалык ширешмелер фразеологиялык каражаттардан айырмаланып туруктуу өтмө мааниде айтылган сөз айкаштарын гана камтыйт.

Англис тилинде структуралык формалары гана окшош болбостон алардын маанилери да окшош болгон идиоматикалык сөз айкаштарын көрүүгө болот. Мисалы: Black frost түрк тилинде «кара суук» - деген ширетмеге формасы жана мааниси жагынан да дал келет. Кыргыз тилинде да «кара суук» деп аталып тилдик универсалийлерди түзүүгө жардам берет. Жогоруда

көрсөтүлгөн которуу да адекваттуулукка алып келет. Мындан биз түрк жана англис тилдери тектеш эмес болгондугуна карабастан изоморфтук кубулуштун бар экенин билдик, мындай шарт которууга жеңилдик берет.

2.2. Түрк тилиндеги идиомалардын структуралык өзгөчөлүктөрү

Түрк тилиндеги идиомалар дегенде көз алдыбызга миңдеген сүйлөмдөрдө кеңири колдонулуп, түзүлүшү өзгөрүлбөй кала берген, кээде сүйлөм катары колдонулса да, көбүнчө бир бүтүн маанини туюндуруп, сөз катары пайдаланылган, өтмө, элестүү мааниси менен көңүлдү бурган, элдин диний жана руханий баалуулуктарын өзүнө сиңирген, негизинен, эки (зат атооч+этиш) же андан көп сөз айкаштарынан турган же куралган сөз түрмөктөрү же ширешмелер айтылат.

Төмөндө түрк тилиндеги идиомалык каражаттарын изилдөөдө биз төмөнкү моделдерге токтолуп, алардын кандайча берилерин аныктадык.

Моделдер

- №1. Noun (Зат атооч) + Verb (Этиш)
- №2. Noun (Зат атооч) + Noun (Зат атооч)
- №3. Noun (Зат атооч) + Noun (Зат атооч)+ Verb (Этиш)
- №4. Adj (Сын-атооч)+ Adj (Сын-атооч)+Verb (Этиш)
- №5. Adj (Сын-атооч)+ Adj (Сын-атооч)
- №6. Adj (Сын-атооч)+ Noun (Зат атооч)+ Noun (Зат атооч)
- №7. Noun (Зат атооч) +Adverb (тактооч)+ Verb (Этиш)
- №8. Noun (Зат атооч) + Noun (Зат атооч) Adverb (тактооч)+ Verb (Этиш)
- №9. Adj; (Сын-атооч)+ Noun (Зат атооч)+ Verb (Этиш)
- №10. Numeral+(сан атооч)+ Noun (Зат атооч) + Numeral+(сан атооч)
- №11. Adj (Сын-атооч)+ Noun (Зат атооч)+Adverb (тактооч)+Verb (Этиш)
- №12. Verb (Этиш)+ Verb (Этиш)+ Verb (Этиш)
- №13. Adj (Сын-атооч)+ Noun (Зат атооч)+ Noun (Зат атооч)+Verb (Этиш)
- №14. Noun (Зат атооч)+Adverb (тактооч)+ Noun (Зат атооч)+ Noun (Зат атооч)
- №15. Noun (Зат атооч)+Adverb (тактооч)+ Noun (Зат атооч)+Verb (Этиш)
- №16. Noun (Зат атооч)+Adverb (тактооч)
- №17. Noun (Зат атооч) + Numeral+(этиш)Verb
- №18. Numeral (сан атооч)+Noun (Зат атооч) +Numeral (сан атооч) +Noun (Зат атооч)+ Verb (Этиш)
- №19. Adverb (тактооч)+Verb (Этиш)
- №20. Adj (Сын-атооч)+ Noun (Зат атооч)

Биз жогоруда белгилеп кеткендей, англис тилиндеги идиомалардын башкы компоненти этиш менен башталса, ал эми түрк тилинде этиш эң акыркы орунда турат. Мында идиомалык компонент сакталат. Мисалы, №4 модел түрк тилиндеги өзгөчөлүктөрдүн бири болуп саналат, анда эки сын атоочтун бирге келиши англис тилдегиден айырмаланып турат. Белгилей кетүүчү нерсе – бул эки тилде тең тактоочтун идиомаларды түзүүгө активдүү катышкандыгы, ошондой эле англис тилинде байламталар менен бөлүкчөлөр да идиомалардын катмарында жүрөт.

Жогоруда берилген № 9, № 11, № 14, №15, №17 моделдерди түрк тилине типтүү моделдер катары санап, алардын күнүмдүк ооз эки речибизбе көбүрөөк колдонуларын белгилей кетүү шарт. Англис тилине караганда түрк тилинде көп компоненттүү идиомалар кеңири колдонулат жана синонималык мааниге ээ.

2.3. Тектеш эмес тилдердеги идиомалардын формалдык структуралары жана алардын которуудагы өзгөчөлүктөрү.

Жогоруда көрсөтүлгөн идиомалык каражаттардын формалдык структураларын изилдеп, алардын жалпылыктары менен бөтөнчөлүктөрүн аныктоо аркылуу биз жалпы эле универсалдуу идиомалык моделдерди таптык десек жаңылышпайбыз. Аларды биз жогоруда көрсөткөн принциптерге карата төмөндөгүдөй топторго бөлүп карадык.

No	ENGLISH	NO	TURKISH
1	Preposition + Noun	1	Noun +Verb
2	(+) Noun + Noun	2	(+) Noun + Noun
3	Noun 's+ Noun	3	Noun + Noun + Verb
4	Noun+ and+ Noun	4	Adj + Adj +Verb
5	Adj + Noun	5	Adj + Adj
6	Verb + Noun	6	Adj +Noun+Noun
7	As +Adj. +As + Noun	7	Noun +Adverb + Verb
8	Noun+Noun +Noun	8	Noun +Noun + Adverb+ Verb
9	Adj. + Noun or partcp.II + Noun	9	Adj + Noun + Verb
10	Simple sentences	10	Numeral+Noun +Numeral
11	Imperative mood	11	Adj + Noun +Adverb +Verb

12	Reduplicative idiomatic units	12	Verb +Verb +Verb
----	-------------------------------	----	------------------

Биз жогоруда көргөндөй төмөнкү моделдер изоморфдук кубулушка кире алышат. Аларга төмөнкүлөр кирет.

1. English: Noun + Noun = Turkish :Noun + Noun

2. English Adj + Noun = Turkish

Моделдештерүүдө биз төмөнкүдөй кубулушту байкадык, жалпысынан окшош компоненттер болгону менен орундары башка башка болуп калат.

3. Engl verb + noun = Turkish Noun + verb, мындай орун алмаштыруудан ар түрдүү идиомаларды көрүүгө болот. Ал эми калган моделдердин формалары бири бирине дал келбейт, маанилери дагы ар түрдүү болот.

Тектеш эмес тилдердеги идиомаларды которууда алардын структуралык түзүлүштөрү өтө чоң мааниге ээ. Эгерде алардын структуралык формалары окшош болсо, аларды которуу кыйынчылык туудурбайт, ал эми структуралык жагынан айырмачылык берсе, анда өзгөртүүгө туура келет, бирок, мааниси жагынан дал келбей калуусу ыктымал. Идиомаларды которууда негизги ой айтылышы шарт болуп эсептелинет. Экинчиден, структуралык жагы гана өзгөрбөстөн идиомалардын маанилерин берген образдар да өзгөрөт. Айрым кырдаалдарда идиома идиома менен берилет же идиома жөнөкөй сөз менен которулуп калат же башка стилистикалык каражаттар да пайдаланылат.

Экинчи бап боюнча жыйынтык

1.Англис тили менен түрк тилдери формалдык структурасы боюнча канчалык алыс экендиги (англис тили аналитикалык, ал эми түрк тили синтетикалык тилдерге кирет) бул тилдердеги идиомалык каражаттарды изилдөөдө да айкын көрүндү. Биз, структуралык жактан алганда, англис жана түрк тилдериндеги идиомалардын ортосунда окшош эместиктер бар экендигин таап, аларды которуунун жолдоруна көңүл бөлдүк. Азыркы англис тилинде жалаң гана аналитикалык элементтер орун алгандыгына күбө болуу менен, ушул эле маалда анда эски англис тилинен калган синтетикалык элементтер бар экенин байкадык.

2. Англис тили менен түрк тилдери тектеш эмес тилдерге кирсе да, аларды формалдык структураларын изилдеп келгенде, изоморфдук, универсалдуу кубулуштарга күбө болдук, ошондой эле алломорфизмдер да бар.

3. Бул баптагы биз жүргүзгөн типологиялык изилдөөлөр идиоматикалык бирдиктерди кандайча окутуунун ыкмаларын ачык-айкын аныктоого жол ачып, кебибиздин мүмкүн болушунча эффективдүү, көркөм болушуна, кабыл алуучуга жеткиликтүү, таасирдүү жетишине өбөлгө түзөт.

4. Жогорку окуу жайларынын студенттери үчүн окуу китептери менен окуу куралдарын жазууда, түшүндүрмө сөздүктөрдү, англисче-түркчө, англисче-кыргызча сөздүктөрдү түзүүдө ишибиз теориялык да , практикалык да таяныч болору шексиз.

5. Аналитикалык тил деп эсептелген англис тилинде синтетикалык элементтердин, ал эми синтетикалык тил деп эсептелген түрк тилинде аналитикалык элементтердин бар экенин байкадык, аларды которууда туура пайдалануу керек.

ҮЧҮНЧҮ БАП

Англис жана түрк тилдериндеги идиоматикалык каражаттардын функционалдык-семантикалык өзгөчөлүктөрү

3.1. Англис тилиндеги идиомалардын семантикалык топторду изилдөө.

Идиоматикалык каражаттарды которууда тилден тышкаркы экстралингвистикалык релеванттуулукту эске алуу шарт, себеби алар номинативдүү, образдуу, эмоционалдуу жана экспрессивдүү функцияны аткарат. Бул бапта биз идиоматикалык каражаттардын семантикалык функцияларын изилдөө менен бирге, аларды аткарган функциясы жана маанилерине карай семантика- функционалдык топторго бөлүштүрмөкчүбүз.

Идиоматикалык каражаттардын образдуу, эмоционалдуу жана экспрессивдүү мааниге ээ болушу алардын кандай образдар менен берилгендигине байланыштуу болот. Идиомаларды семантикалык жактан изилдөө менен биз төмөнкү топторго бөлдүк. Аларга түс, адамдын мүчөлөрү, тамак аш, уй эмеректери ж.б.

Түс менен байланышкан идиомалар.

Көпчүлүк тектеш эмес тилдерде идиомалар түстөрдүн жардамы менен берилет, бирок ар бир маданиятта ар башка милдеттерди аткарып аларды которууда дал келбөөчүлүктөр пайда болот. Мындай шартта биз прагматикалык релеванттуулукту эске албасак болбойт. Прагматикалык релеванттуулук кабыл алуучунун өзгөчөлүгүн эске албай койбойт. Мисалы «ак» түс Европа, түрк маданияты үчүн «актыктын, жакшылыктын, салтанаттын» белгиси катары саналат. Үйлөнүү тойлорунда жана түрдүү салтанаттарда ак кийинишет. Ал эми кытай, индия маданиятында «ак» түс траурдун аза күтүүнүн белгиси катары кызмат кылат. Ошондуктан акты кара деп, же караны ак деп которуу талапка ылайык.

Адамдардын органдары менен байланыштуу идиомалар

Баш

Scratch one's head - башын тырмоо, башын кашуу, айласы кетүү, эмне кыларын билбөө, эси эки болуу; алапайын таппоо

Метонимия болуп кызмат аткарат.

Бул идиомада баш - адамдын органы катары функция аткарат.

Көз

To catch the speaker's eyes - көңүлүн буруу

Метонимия.

Көз бул жерде көңүл буруу маанисинде бир функцияны аткарат

Мурун

To keep one's nose clean - өтө сакболуу, күнөө кылбоо

Метонимия

Мурун бул жерде адамдын өзүн жана кыймыл аракеттерин билдирген функцияда келген.

Кулак

To tickle smb's ear(s) - деген идиома бирөөнү мактоо, жагынуу дегенди билдирет.

Жүрөк

Steal someone's heart

жүрөгүн урдоо, сүйүп калуу.

Метонимия

Бул жерде жүрөк - көңүл жана сүйүү функциясында берилген

Кол

the upper hand – артыкчылыкка ээ болуу

Метонимия

Кол бул жерде артыкчылыкка ээ жана күчтүү адамдар маанисиндеги функцияга ээ.

Англис тилинде башка тилдердей эле идиомалардын көпчүлүгү адамдын органдарын пайдалануу менен түзүлөт. Мындай идиомаларды которуу да өзүнчө талаптарды камтыйт. Мисалы бизде «ит мурун» деген өсүмдүк түрк тилинде «куш мурун» деп берилсе, англис тилинде «dog rose» - «иттин розасы» деп берилет. Мындай ширешмелерди которууда сөзсүз кабыл алуучунун өзгөчөлүгүн, улуттук маданиятын эске алуу керек. Эгерде идиома которууда идиома менен бериле турган болсо анда толук адекваттуулукка жетише алат. Айрым бир шарттарда идиомалар башка туруктуу сөз айкаштары менен берилип калышы да мүмкүн. Мисалдарда көрсөтүлгөндөй айрым идиомалардын образдары которууда өзүнүн образдарын башка маданияттагы образдар менен берип калышы мүмкүн. Кээде идиомаларды которууга мүмкүн

болбой калган шартта түшүндүрүү ыкмасы колдонулат, бул ыкма көбүнчө улуттук боёкко ээ болгон идиомаларды которууда жолугат.

3.2. Түрк тилиндеги идиомалардын семантикалык топторун изилдөө.

Түрк тилдериндеги идиоматикалык каражаттарга семантика-структуралык жактан иликтөө жүргүзүүдө биз ишибизде төмөндөгүдөй маселелерди козгоп, тийиштүү жыйынтыктарга келдик.

Негизинен идиоматикалык айкаштарды бир нече топко бөлүп карап, окшоштуктары менен айырмачылыктарын аныктап, алардын мотивдерин табууга аракет жасадык.

Компоненттеринин туруктуулугун сактоо, кепте даяр каражат катары колдонуу, образдуулукту, эмоционалдуулукту жана экспрессивдүүлүктү туюндуруу менен, бул каражаттар таандык жана жөндөмө мүчөлөрүн кабыл алат, ошондой эле көбүнчө төмөнкүдөй сөздөрдүн жардамы аркылуу жасалат.

Түрк тилиндеги идиомалар жана аткарган функциялары

Жашыл - түрк тилинде оң маанини түшүндүрөт.

Жашылча, өсүмдүктөрдүн символу болуп да эсептелинет.

Ошол себептен бул түс өсүү дегенди билдирет.

Көк түс - Түрк тилинде жана орто Азияда эң маанилүү түс болуп саналат. Бул түс берекелүүлүктү билдирет.

Түрк маданиятында бул түс – көк асман менен эркиндиктин символу болуп эсептелинет.

Түрк маданиятында көк түс адамдарды көз тийүүдөн , жаман көздөн сактоону туюндурат.

Кара түс –түрк маданиятында аза күтүүнүн жана бактысыздыктын символу болуп саналат.

Европада кара түстөгү мышык жол кесип өтсө – жамандыктын белгиси деп билишет.Түрк маданиятында кара түстөгү кийим кадыр – барктын белгиси.

Кызыл түс – Түрк маданиятында шейит болгондордун жана ошондой эле күчтүн белгиси болуу саналат. Аз да болсо сүйүүнүн символун да туюндурат.

Ак түс – Түрк маданиятында тазалыктын, күнөөсүздүктүн, актыктын символу.

Сары түс – Түрк маданиятында: күндүн нурун, алтындын түсүн, эгиндин башын билдирет. Жана ошондой эле сары – оорунун дагы символу деп билебиз. Ал эми орус элинде: ажырашуунун белгиси болуп саналат

Англис тили сыяктуу эле түрк тилинде түстөрдү, адамдын мүчөлөрү кошулуп айтылган көптөгөн идиомалар бар, бирок Батыш маданиятынан айырмаланып түрк маданиятында көбүнчө жаныбарлардын аттары, курал

жарактардын ысымдары, турмуш-тиричиликте колдонулган буюм-тайымдар жана азык-түлүккө байланышкан идиомаларды кездештирүүгө болот.

Айрым бир түстөрдүн аткарган функциялар түрдүү тилдерде бири-бирине туура келбейт, ошондуктан башка тилдик каражаттарды колдонууга туура келет. Мындай идиомаларды которууда түрдүү толук, жарым жартылай алмаштырууну талап кылат. Мисалы сары түс кытайлар үчүн байлык, түрктөр үчүн күндүн нурун, алтындын түсүн, эгиндин башын билдирет, кыргыз элинин түшүнүгүндө алтын, байлык, күз, бышыкчылык, ошондой эле илдетти да туюнтат.

Баш başı daralmak - башына күн түшүү

Бул идиомада баш - адамдын турмушундагы кыйынчылыктардын болуусун айтат. (кыймыл аракет жана анын натыйжасы).

Көз gözü kara - эч нерседен коркпогон адам, тайманбас, эр жүрөк. Тайманбас, эр жүрөк маанидеги функцияны аткарат.

Мурун burnu havada - текеберленүү, бой көтөрүү. Мурун бул жерде болсо башкаларды теңсинбей бой көтөргөн киши функциясын билдирет.

Кулак kulağı delik - Жер тыңшар Маамыт - узун кулак. Ар нерсеге кулак түргөн адам деген функцияны билдирет.

Жүрөк ufuğa yürekli - ак көңүл, боорукер, күйүмдүү. yüreği-içi - кап ағlamak - азап чегүү, капалануу. Жүрөк бул жерде сылык-сыпаа табиятка, мүнөзгө ээ деген функцияда.

Кол eli sıkı - бышык. Колунан бир нерсе тез чыкпаган, сараң деген маанини берет. Бул жерде болсо кол - сараң, бышык деген маанидеги функцияга ээ.

Аялдардын мүнөзүн көрсөткөн идиомалар. eksik etek - аял(кыска этек, ак жоолук) дегенди билдирет, sokak süpürgesi - бул идиома коомдук иш-чараларга жана шаан-шөөкөттөргө катышкысы келген аялдарга карата айтылат-болуп өзүнүн идиомалык касиетинен ажырап калат.

Түрк тилиндеги дагы бир өзгөчөлүгү – аялдардын коомдо аткарган милдеттерин терең баалоо же алардын жакшы-жаман жактарын угуучуга жеткирүү максатында аялдын кулк-мүнөзүн, иштеген ишин көрсөтүп, салыштырып, тарбиялык маанисин берген идиомалар көп.

эркектердин мүнөзүн көрсөткөн идиомалар

ağıt top - атка минер. Мындай идиомалар англис тилине тиешелуу эмес, которууда башка образдар менен берилет

Түйшүккө байланыштуу идиомалар

dişini tırnağına takmak - кара жанын карч уруп, тытынып, жанталашып. Тиш жана тырмак бул жерде аябай күжүрмөн деген функцияны билдирет.

Бекерпоздукту, тартипсиздикти туюнткан идиомалар

İpsiz sapsız - жалкоо, бекерпоз адамдарга карата айтылат. “İpsiz sapsız” деген тартипсиз, ээн баш адамды чагылдырган функцияга ээ.

Убакытты билдирүүчү идиомалар

Sabahın köründe - карга бок чокуй электе, таң атпай, үрүң-бараңда. Sabahın köründe - таңкы маал билдирген функцияга ээ.

Ишенүүго, алла-таалага байланышкан идиомалар

Allah bilir – Кудай билет

Редубликативдүү идиомалар

Hop oturup hop kalkmak - ийненин үстүндө отуруу, чыдамсыздык менен күтүү
Keçi canı derdinde kasar yağı derdinde - Бирөө өз пайдасын ойлосо, бирөөсү зыян тарткан дегенди түшүндүрөт

Oturup kalmak - чыдамсыздыкты билдирген функцияга ээ.

Al gulum ver gulum - иште же пикирде өз ара алмашууну билдирген функцияда айтылган.

Бул идиомада эки тараптын тең өз кызыкчылыктарын билдирген функцияда колдонулган.

Ekmek parası – чай-чака

Чай-чакасын табуу маанисинде бир функцияны аткарат.

Биз белгилей кетүүчү нерсе «Кудайды таануу» англис жана түрк маданиятында өзгөчө орунга ээ. Кудай Таалага болгон мамиле түрк маданиятында ыйык нерсе катары кабыл алынып, ага байланыштуу көптөгөн идиомалар бар. Кудайга тиешелүү идиомаларды которууда мусулманчылык менен христианчылыкка шек келбегендей кылып, диндин өзгөчөлүктөрүн сыйлоо менен мамиле жасап, туура, так түшүндүрүү ыкмасын этияттап пайдалануу керек.

3.3. Тектеш эмес тилдердеги идиомалардын семантикалык жактан корреспонденцияланышы. Англис тилинде, жашыл түсү гүлдөп өсүүнүн, жашылдануунун, үмүттөөнүүнүн жана уруксаат берүүнүн, ыраазы болуунун символу болуп саналат. **Түрк тилинде** Өсүмдүктөрдүн символу болуп да эсептелинет. Ошол себептен жашыл түрк тилинде уруксат берүү, ыраазы болуу деген маанини да түшүндүрөт. **Кара** түс Англияда жамандыктын, бактысыздыктын, өлүмдүн, үмүтсүздүктүн, кайгыруунун символу катары эсептелинет. **Кара** - түрк маданиятында аза күтүүнүн жана бактысыздыктын символу болуп саналат. Айрым бир кырдаалга карата турк тилинен “кара” түстү кытай же индия тилине “ак” деген түс менен берүүгө туура келет. Биз изилдеп жаткан үч тилде бул семантикалык универсалий боло алат.

Кызыл Англия маданиятында; кызуу кандуулуктун, эрктүүлүктүн, сүйүүнүн символу болуп саналат. **Кызыл** - түрк маданиятында шейит болгондордун жана ошондой эле күчтүн белгиси болуп саналат. Аз да болсо сүйүүнүн символун да туюндурат. **Ак түс** Англия маданиятында: адеп–ахлактык жактан таза, тазалыктын, толугу менен эс алуунун, аракеттүүлүктүн, тынчтыктын белгисин түшүндүрөт. **Ак түс** түрк маданиятында тазалыктын, күнөөсүздүктүн, актыктын символу

Бул түс дагы универсалий болуу менен бирге прагматикалык фонду талап кылат. Layabout - жалкоо, бекерчи маанисинде бир функцияга ээ.

“İpsiz sapsız” деген тартипсиз, жалкоо ээн баш адамды чагылдырган функцияга ээ. Тектеш эмес тилдердеги семантикалык топтордун жана алардын аткарган функцияларын эске алуу менен, алмаштырууну - толук алмаштыруу, жарым жатылай алмаштыруу, өзгөчө образдарды берүүдө - кошумчалоо, сүрөттөп берүү, кээде транслитерация, транспозиция, алып таштоо, парафразирование ыкмалары көп колдонулат.

Үчүнчү бап боюнча жыйынтык

1. Идиомалардын тектеш эмес тилдердеги семантикалык структураларын изилдөөдө биз универсалдуу тайпаларды жолуктурдук. Аларга түс, адамдын органдары, диний түшүнүктөр менен идиомалар кирет. Мисалы кара түс ар бир маданиятта ар түрдүү идиоматикалык мааниде колдонулгандыгына карбастан жалпы эле адамзатка тиешелүү болгон идиоматикалык каражаттар бар экенин көрдүк. Аларда көмүрдөй кара, кара алтын, жүрөгүм оозума тыгылды, жана башка ондогон идиомаларды көрүүгө болот. Буларды тилдик универсалийлерге кошууга болот .

2. Тектеш эмес тилдердин семантикалык структурасын изилдөөдө бири бирине окшобогон идиомалар которууда прагматикалык фонду талап кылат. Мындай шартта тектеш эмес тилдердин структуралык жактан гана айрымасы болбостон, алардын тилин гана билбестен айрым идиомаларды которууда элдин тарыхын, маданиятын, психологиясын, менталитетин, социалдык өзгөчөлүгүн, дүйнө таанымын, айлана чөйрөнү кабыл алуусун билмейинче идиомалардын маанилерин туура бере албай калышыбыз мүмкүн. Булар түскө, эмеректерге, адамдын органдарына байланыштуу болгон идиомаларда кездешет. Мисалы “Indian **summer**” – “ Pastırma sıcakları - **yazi**” деген **күз** мезгилинин жылуу учуру жана дан эгиндери, жер-жемиш ж.б. бышкан мезгил, «ак төөнүн карды жарылган мезгил» деген маанини билдирет)

3. Жогоруда көрсөтүлгөн тектеш эмес тилдердеги идиомалардын айрымдары түрк тилиндеги семантикалык тайпалар менен дал келип калышы мүмкүн, бирок кыргыз тилинде такыр башкача идиома менен берилет, бул көрүнүш түрк

тилдеринин территорияланынын алысташы менен берилген таасири катары көрөбүз.

4. Биздин изилдөөбүздө ар бир маданияттын өзгөчөлүгүн көрсөткөн идиомалар жолугат, мындай идиомаларды которуу айрым бир шарттарда мүмкүн болбой калат, мындай шарттарда аларды биз түшүндүрүү, калькалоо + түшүндүрүү де транслитерация + түшүндүрүү менен бере алабыз, себеби бизге белгилүү болгондой ар бир улуттун өзүнүн өзгөчөлүктөрү бар экендиги айкын.

5. Тектеш эмес тилдердеги идиомаларды изилдөөдө алардын семантикалык топторун эске алуу менен биз которуунун алмаштыруу (толук жана ажарым жартылай) ыкмасын көбүнчө пайдалануу керек экендигин көрдүк, анда көбүнчө образдар алмашууга дуушар болот.

КОРУТУНДУ

1. Идиомаларды туура колдонуу менен кебибиздин көркөмдүгүн, таасирдүүлүгүн арттырып, кеп маданиятынын талаптарына (тактыгы, логикалуулугу, тазалыгы, түшүнүктүүлүгү, көркөмдүгү ж.б.) толук жооп берип, тилибизди байытууга жетишебиз; ошондой эле аларды англис тилинен түрк тилдерине которуунун адекваттуу жолдорун тапкан болсок, келечектеги котормочуларга көмөк көрсөтчү ык-амалдар да ачылары шексиз.

2. Изилдөөбүздө биз англис жана түрк тилдериндеги фразеологизмдердин мол экендигин, алардын пайда болуу жолдорун, формалдык жана семантикалык түзүлүшүнүн өзгөчөлүктөрүнө күбө болуу менен, аларды которууда кездешкен кыйынчылыктарды жеңүүнүн жолдорун табууга аракет жасадык.

3. Формалдык структуралары жагынан түрк тилиндеги фразеологиялык каражаттар экиден жетиге чейинки компоненттен турары, ал эми англис тилинде идиомалардын коомпоненттери 5-6 компонентке жетери анык болду, ал эми түрк тилинде жөндөмө мүчөлөрү дагы активдүү катышса, англис тилинде жандоочтор, байламталар активдүү катыша алышат.

4. Тектеш эмес эки тилдерде синонимдик, антонимдик варианттар бар: англис тилинде алардын лексикалык, граматикалык, ал эми түрк тилинде булар менен бирге фонетикалык варианттары да учурайт, б.а., фонетикалык вариант англис тилинде жолукпайт.

5. Англис тилине тиешелүү болгон редуубликативдүү же кайталанган сөздөр камтылган идиоматикалык каражаттар түрк тилине караганда көбүрөөк жолугаары белгилүү болду жана алардын экспресивдүүлүктү сактоодо ролу өтө чоң экендиги аныкталды.

6. Тектеш эмес эки тилдердеги идиоматикалык каражаттардын синтаксистик жактан аткарган милдети белгилүү болгону менен, алар түрдүү позицияларда

колдонулат, англис тилине мүнөздүү болгон постпозициялык атрибуттар которуу процессинде алар препозитивдүү атрибуттарга айланат.

7. Англис жана түрк тилдериндеги идиомалык каражаттардын семантикалык структураларын изилдегенде, бул эки тилде тең зоонимдик, соматикалык идиомаларды табуу менен алардын метафоралык жана метонимиялык функцияларды аткаруусуна кубе болдук.

8. Англис тилиндеги улуттук реалдарды туюндурган идиомалар өздөрүнө гана мүнөздүү өзгөчөлүктөргө ээ жана алардын менталитетинин бөтөнчүлүгүн көрсөтүп турат. Түрк тилинде дагы элдин тарыхый өзгөчөлүгүн көрсөтүү менен, азыркы социалдык абалынан да кабар берет. Мындай идиомаларды которууда түшүндүрмө берүү шарт.

9. Идиомаларды которууда алардын лингвистикалык табиятын гана эмес, муну менен катар экстралингвистикалык релеванттуулугун да эске алуу зарыл.

Диссертациянын темасы боюнча төмөндөгү илимий макалалар жарык көргөн:

1. Октай Четин. Дуйнөлүк маданиятта сөз айкаштарынын орду. [Текст]/ Октай Четин// Кыргыз тили жана адабияты. Вестник БГУ им К. Карасаева -Бишкек, 2008 ж. №13, 25-29. бет.
2. Октай Четин. Ар кыл терминдерди камтыган англисче, туркчө сөз айкаштырышын салыштырмалуу анализи. [Текст]/ Октай Четин// Вестник БГУим. К. Карасаева - Бишкек. 2008 ж. № 4 (13),. 82-85 бет.
3. Октай Четин. Түркчө жана англисче сөз айкаштардын тарыхый (максаты) - чыйыры жана өнүгүшү . [Текст]/ Октай Четин// Вестник БГУим. К. Карасаева - Бишкек. 2008 ж.№ 4 (13), стр. 92-94.
4. ОктайЧетин. Same meaning and different images between English and Turkish idioms. [Текст]/ Октай Четин// Научно- академический журнал «АЛАТОО» Бишкек, 2007 ж. №1, 149-154 бет.
5. ОктайЧетин. Colores as a sign in central Asian culture. [Текст]/ Октай Четин// Вестник МУК. Бишкек, 2007 ж. 57-63 бет.
6. Октай Четин. Перевод фразеологизмов на другие языки и трудности, встречающиеся при переводе. [Текст]/ Октай Четин//Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Алматы, 2009 ж. №3 (119), 236-239 бет.
7. ОктайЧетин. Idioms and semiotics. [Текст]/ Октай Четин// Научный мир Казахстана. Казахстан. 2006 ж. №5, 22-29 бет.
8. ОктайЧетин. The usage of word “hand”. [Текст]/ Октай Четин// Вестник МУК, Бишкек, 2015 ж. № 1(27), 57-60 ж.
9. Октай Четин. Turkish idioms begin with “Allah” [Текст]/ Октай Четин// Вестник МУК, Бишкек. 2015 ж. № 1 (27), 61-66 бет.

10. ОктайЧетин. Comparison between Turkish and English “colour” idioms. [Текст]/ Октай Четин// Вестник МУК, Бишкек. 2015 ж.№ 1 (27) 67-72. бет.
11. Октай Четин. Знаки и символы. [Текст]/ Октай Четин//Объединенный научный журнал. Москва 2007 ж. №3. 27-31 бет
12. Октай Четин. Рассматривание грамматических структур фразеологизма
13. в английском и турецком языках[Текст]/ Октай Четин//Объединенный научный журнал. Москва 2007 ж.№3 32-35 бет.
14. Октай Четин. Перевод метафорических структур и роль межъязыковых сходств в данном процессе[Текст]/ Октай Четин//Объединенный научный журнал. Москва 2007 ж.№3. 36-41 бет.
15. ОктайЧетин. Heart in English and Turkish idiom. [Текст]/ Октай Четин//Вестник МУК, Бишкек, 2015 ж.№ 2 (28) 42-48 бет.
16. Октай Четин. Грамматический анализ турецких и английских идиом[Текст]/ Октай Четин//Вестник Восточ-ного университета им. Мухмуда Кашгари-Барскани. Бишкек, 2009 ж. № 1(10) 35-37 бет.
17. Октай Четин. The meaning, usage and translation of some English "black" idioms into Turkish [Текст]/ Октай Четин// “Вестник научных конференций.” Тамбов 2016 ж. 6-11 бет.
18. Октай Четин. "Red» demonstrates ethical, social and psychological state of individuals in English idioms [Текст]/ Октай Четин// “Вестник научных конференций.” Тамбов -2016 ж.
19. Октай Четин. The meaning, usage and translation of English"foot" idioms into Turkish [Текст]/ Октай Четин/ «Научные исследования и разработки молодых ученых» Новосибирск, 2016ж.
20. Октай Четин. Meaning of some Turkish idioms that contain the name of Allah [Текст]/ Октай Четин// «Научные исследования и разработки молодых ученых» Новосибирск, 2016 ж.
21. ОктайЧетин. "Some human body parts that demonstrate the negative disposition of individuals in English and Turkish idioms" [Текст]Октай Четин«Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук» Москва, 2016 ж.
22. Октай Четин. The state of fear in English and Turkish idioms [Текст] Октай Четин «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук» Москва, 2016 ж.
23. ОШМУ АГИ Илимий журналы. № 19-20. 145-152-беттер. 2016-ж.

Октай Четиндин «Англис тилиндеги идиомаларды түрк тилине которуунун өзгөчөлүктөрү» деген темада 10.02.20-текештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиги боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын

Резюмеси

Негизги сөздөр: идиомалар, семантикалык жана формалдык структуралар, компоненттер, тилдик универсалийлер, изоморфизм, алломорфизм, адекваттуу которуу, котормо категориясы, которуунун ыкмалары, экстралингвистикалык релеванттуулук.

Иштин предмети - англис жана түрк (кыргыз) тилдериндеги идиоматикалык каражаттардын (ширешмелердин-идиомалардын, бирдиктердин жана алардын сөз тизмектеринин) формалдык жана семантикалык структуралары.

Иштин объектиси – англис жана түрк, кыргыз тектеш эмес тилдердеги идиоматикалык каражаттарды которуу ыкмаларын, изоморфдук, алооморфдук кубулуштарын тилдик универсалийлерди табуу, алардын моделдери.

Илимий иштин максаты – идиомалардын башка фразеологиялык каражаттарга бөлүп алуу менен, анын статусун белгилөө. Котормо категориянын жардамы менен адекваттуу котормого жетишүү жолдорун, техникаларын табуу.

-идиоматикалык каражаттардын формалдык жана семантикалык структураларын аныктоо, аларды моделдештирип, топторго бөлүү критерийлерин иштеп чыгуу;

-идиоматикалык каражаттардын англис тилинен түрк тилине которуудагы себептерин аныктоо;

Диссертациянын илимий жаңылыктары:

-чет элдик жана ата мекендик көрүнүктүү окумуштуулардын идиоматикалык каражаттар боюнча жүргүзгөн илимий иштерин дыкаттык изилдеп, автордун өзүнүн жекече илимий ойлорун теориялык жана практикалык жактан негиздеп чыгуу.

-алгачкы жолу тектеш эмес тилдердеги идиомаларды фразеологиялык каражаттардан бөлүп алып, анын негизинде изилдөө жүргүзүлүп, алардын которуу ыкмаларын аныктоо.

-идиоматикалык каражаттардын формалдык жана семантикалык структуралары тектеш эмес англис жана түрк тилдеринин негизинде биринчи жолу комплекстүү изилденип, аларды которуу маселелерине тийиштүү илимий тактамалар берүү.

-идиомаларды которуу процессинде негизги маанини берген коннотативдик образдарды, экстралингвистикалык (прагматикалык, маданий, социалдык,

тарыхый, эстетикалык, топологиялык) релевантуулукту эске алуунун негизинде кандайча өзгөрүүгө дуушар болору алгачкы жолу териштирип, тийиштүү тыянактарды чыгаруу.

1-чи бапта: Идиоматикалык каражаттардын илимий иштин актуалдуулугу, максаты, жаңылыгы, теориялык жана практикалык мааниси көрсөтүлүп, көрүнүктүү окумуштуулардын булактарына таянат.

2-чи бапта: Идиоматикалык каражаттардын тектеш эмес тилдердеги формалдык структуралары изилденип, моделдештирилет.

3-чү бапта: Идиоматикалык каражаттардын тектеш эмес тилдердеги семантикалык касиеттери изилдөөгө алынып, аларды түрдүү топторго бөлүштүрөт жана которуунун ыкмаларын аныктайт.

Иштин корутундусунда изилденген маселелер боюнча корутунду жана тыянактар берилди.

Резюме

Диссертации Октая Четина на тему: «Особенности перевода английских идиом на турецкий язык» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 - сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание.

Ключевые слова: формальные и семантические структуры, идиоматические компоненты, алломорфы, изоморфы, языковые универсалии, методы перевода, функции идиом, адекватный перевод.

Предмет исследования: формальные и семантические структуры идиоматических средств английского и турецкого (кыргызского) языков.

Объект исследования: исследование методов перевода идиоматических приемов в разно-системных языках,

Цель исследования: - определить статус идиом, разделив их на формальные и семантические группы. Выявление путей и приемов адекватного перевода, при помощи категории перевода.

-определение формальных и семантических структур идиоматических средств и их моделирование и разработка групповых критерий;

- выявление изоморфных, алломорфных явлений, языковых универсалий на примере английского и турецкого языков

-определение критерии, способы адекватного перевода английских идиоматических средств с английского на турецкий язык;

Научная новизна диссертации:

-научная новизна в том, что автор тщательно проанализировав исследования известных иностранных и отечественных ученых, дает свое теоретическое и практическое определение и видение.

-впервые идиомы разно-системных языков разделяются на идиоматические единицы отдельно от фразеологизмов и на их основе определяются пути перевода в разно-системных языках.

- дается комплексный анализ формальных и семантических структур идиоматических средств в разно-системных языках (английский и турецкие языки) и научные приемы адекватного перевода.

- исследуется изменение коннотативного образа идиоматических средств с точки зрения экстралингвистической (прагматической, культурной и социальной, исторической, когнитивной, эстетической, топологической) релевантности при переводе и даются определенные выводы.

1-глава: включает в себя актуальность научных исследований над идиоматическими приемами, цель, новизну, теоретическую и практическую значимость и исследования выдающихся ученых мира.

2-глава: исследованы формальные структуры идиоматических средств в разно-системных языках и моделируются исходя из формальных структур.

3-глава: исследованы семантические структуры и их особенности перевода в разно-системных языках и разделены на разные группы и даны методы их перевода.

В заключении даются результаты исследуемой проблемы.

Resume

Oktay Cetin

“Translation Peculiarities of English idioms into Turkish”

The dissertation is submitted to confer on the scholarly degree of candidate of philology. Specialty 10.02.20-Comparative, Historical, Typological and Contrastive Linguistics.

Key words: idioms, semantic and formal structures, components of the idioms, language universals, isomorphism, allomorphism, adequate translation, translation categories, extra linguistic relevancy.

Subject of the paper: Idioms in different system languages and their formal and semantic structures.

Object of the paper: Research methods of translation idiomatic in different languages, to find isomorphic, allomorphic universal of the idioms and the ways of translation in different system languages. (on the base of English and Turkish languages).

The aim of the paper: is to define the status of idioms, dividing them into from general phraseological units like proverbs and sayings, to find the ways of adequate translation through the translation category.

-To define formal and semantic structures of the idioms modeling and developing semantic groups ;

-To show the role of the linguistic and extra-linguistic relevancy in the process of translation

Novelty of dissertation:

-Reviewing the idiomatic study by the well-known foreign and domestic scientists, giving his own theoretical and practical view on the research.

- Dividing the idioms as the part of phraseological units in different system languages and find their methods of translation.

-Providing comprehensive analysis of the formal and semantic structures idiomatic means in different-system languages (English and Turkish languages).

-Investigating the change connotative meanings and images of the idioms in the process of translation in terms of linguistic and extra linguistic (pragmatic, cultural and social) relevancies.

1st chapter: It includes relevant research on idiomatic methods, goal, novelty, theoretical and practical importance of the idiom study of the outstanding scientists in the world.

2nd chapter: It investigates the formal structure of idioms in different system language and modeling them.

3rd chapter: It investigates semantic structures of idioms different system language dividing into different groups and giving the methods of their translation.

In conclusion, given the results and conclusion of the paper.

Нускасы 100 экз. Ченеми 60 x 84/16. Көлөмү 1,5 басма табак.

“Айат” басмаканасында басылды.

Бишкек ш., Ташкен к., 60